

Stalag XI A Altengrabow (District van de Wehrkreis Hannover)

'Ik was soldaat. Ik wilde en wil er niet over praten. Het heeft me diep beschadigd. Het was een horror-film.' Mijn vader

Bekendmaking

Ten verfolge van de op 29 April 1943 in de dagbladders gepubliceerde bekendmaking van den Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden betreffende terugvoering in krijgsgevangenschap van de voormalige Nederlandsche weermacht worden, bij deze, voor aanmelding opgeroepen:

Het dienstplichtig en reserve-personeel beneden den rang van officier van het regiment grenadiers en alle in de jaren 1939 en 1940 uit dit regiment voortgekomen oorlogs-onderdelen, voor zover bedoeld personeel in Mei 1940 in werkelijken militairen dienst was. Bedoeld personeel moet zich melden in het "Wehrmachtslager" te Amersfoort, Zonnebloemstraat, en wel:

degenen, die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 29 Mei 1943;

degenen, die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 1 Juni 1943; op beide dagen tusschen 8 en 12 uur.

Het kamp aan de Zonnebloemstraat in Amersfoort, nu Noorderwierweg, in het Soesterkwartier.

bijna uitgesloten was. Een Nederlandsche locomotief met een Nederlandsche machinist brengt ons tot de Duitse grens. Het meeleven der bevolking is geweldig. Onderweg zien we telkens menschen staan, die ons nog een laatste vaarwel toeroepen. Om de beurt proberen wij door de luchtgaten in de zijwand der wagen naar buiten te kijken om nog een laatste glimp van 'T VADERLAND op te vangen. Bij Bentheim gaat de locomotief terug. De machinist roept, als hij onze wagen passeert: "Hou je goed jongens!"

Osnabrück, Löhne, Hessisch-Oldenburg, Hameln en Magdeburg: één voor één komen de naamborden voorbij. In Magdeburg worden we op een zijspoor gereden. Zouden we hier uitstappen? Het stilstaan duurt lang maar dan zet de trein zich weer in beweging. Rondom Magdeburg hangen versperringsballons. De gevangenen tellen ze. Het zijn er wel 120. Fabrieken en huizen zijn met de grond gelijk gemaakt door de bombardementen. Een half uur rijden

Foto vanuit het Rosarium aan de kop van het Soesterkwartier. Hier vertrekt een trein met krijgsgevangenen, ter hoogte van de spoorbrug voor voetgangers en fietsers die van het Soesterkwartier naar de Phoenixbrouwerij aan het Smallepad ging.

4 juni 1943 – 20 augustus 1943

In de loop van 1943 moesten studenten, militairen en uiteindelijk alle mannen van tussen de 18 en de 35 die geen vrijstelling hadden, zich melden om naar Duitsland gevoerd te worden. De meesten werden er her en der te werk gesteld, ter vervanging van de Duitse mannen die zelf in steeds groter getale de gaten in het leger moesten vullen.

Mijn vader - Leo van den Brink - heeft nooit over zijn ervaringen als krijgsgevangene in Duitsland verteld. Op 1 juni 1943 meldt hij zich in kamp Amersfoort. Mijn moeder brengt hem daar nog wat achterna. Op 4 juni wordt hij op transport gesteld naar Altengrabow (50 km van Magdeburg). Er wordt brood en worst uitgereikt. *Van drie verhalen van krijgsgevangenen die op dezelfde tijd in Altengrabow zaten heb ik een samenvatting gemaakt:*

We zitten in afgesloten goederwagens met dertig personen, waardoor liggen of slapen

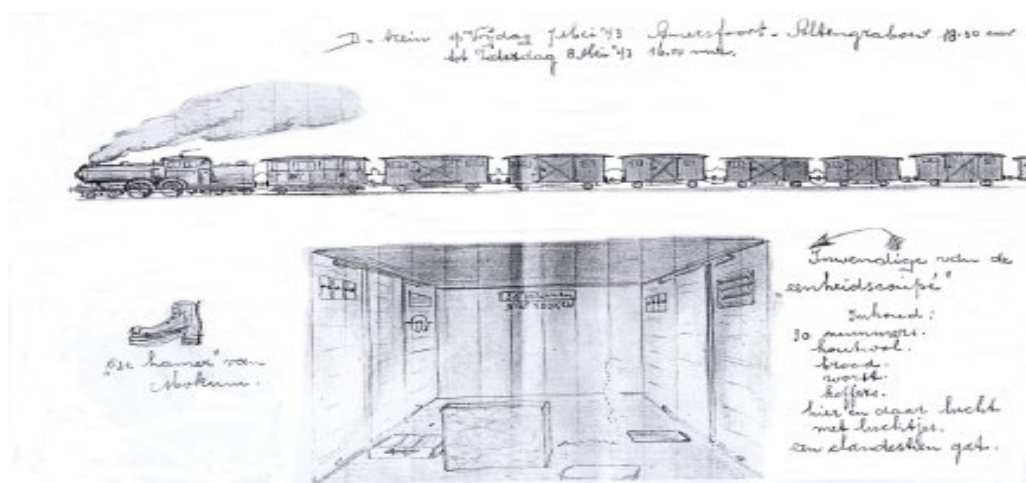
ze langs uitgestrekte prikkeldraad-omrasteringen en zien vanuit de trein de eerste Russische gevangenen. Na twee dagen komen ze aan in Altengrabow, een voormalige Duitse legerplaats op ruim tien kilometer ten zuid-westen van het huidige Dörnitz, in Sachsen-Anhalt, ten oosten van Magdeburg. Een verschrikkelijke reis van 500 kilometer waar ze bijna veertig uur over doen. Het kamp ligt op ongeveer 1000 m. hoogte en het kan er behoorlijk guur en koud zijn. *De warme kleding die mijn moeder hem nog gebracht heeft, komt nu goed van pas.*

Een erg norsch uitziende officier met een litteken over zijn gezicht vraagt aan de transportleider: "Hoe is de gezondheidstoestand der mannen?" Hoe kon de man dat weten? Sinds we in de trein waren gegaan hadden we geen Duitse begeleider gezien! Onder gevloek en gedreig met geweren en bajonetten worden ze de trein uitgeschreeuwd. Doodmoe, als makke schapen worden ze het streng bewaakte Stalag XI A binnen gedreven. Stalag XI A is een Durchgangslager op ongeveer één uur sporen van Magdeburg. *In dit verschrikkelijke oord is mijn vader bijna drie maanden geweest.*

We worden ondergebracht in vroegere paardenstallen en slapen op ruwhouten planken met 33 man naast elkaar en 3 hoog boven elkaar. Per stal 400 man. Doordat ook hier weer ruimtegebrek is, hebben we niet over teveel plaats te klagen. Om te gaan slapen, moeten we, om een klein plekje te vinden, uiterlijk om 9 uur naar 'bed'. Aan de kopzijde van de stal is een waterkraan. Rond de stallen is een afgesloten zandvlakte met in het midden een balk van vier meter en vijftig centimeter waar wij – totaal onbeschermd – onze behoefte moeten doen. Om iedere paardenstal is een dubbele rij prikkeldraad. We kunnen niet naar andere stallen toe om vrienden op te gaan zoeken. Tusschen de stallen is een loopgang open gelaten. Daar lopen de Duitse wachtposten hun rondes. 's Avonds wordt er op iedere hoek een mitrailleur opgesteld. De bewaking is zeer streng. De tijd gaat erg langzaam voorbij. We hebben niets te doen. Het is wel een heele opschudding als er een nieuw transport uit Holland binnenkomt. We horen dan de nieuwste berichten en enkelen vinden bekenden.

De volgende dag worden we om vijf uur gewekt met een afgrijselijk 'aafstehen'. We worden kaalgeschoren. Om 9 uur naar de ontluizing en badinrichting. Hier krijgen we een heerlijk warm bad. Ondertussen wordt onze kleding gegast. Ze worden ingeënt tegen pokken en typhus. In de badinrichting werken Russen. Een jonge Let die voor Leningrad gevangen genomen is, ziet er beter uit. Het werk aan de 'ontluizing' bezorgt hun wat extra eten. Herman Rijswijk(*) schrijft 7 juli – om het thuisfront gerust te stellen – dat er genoeg te eten is en of ze voorlopig geen pakjes willen sturen.

(*) In 2010 kreeg ik weer contact met een vriendje uit 1946; Koos van den Berg. Zijn vader heeft samen met mijn vader in krijgsgevangenschap gezeten. Koos vertelde mij dat de ex krijgsgevangenen na de oorlog met de auto van Herman Rijswijk uit Lochem jaarlijks naar het Schützenfest in Teschendorf zijn geweest. Ik heb in Lochem gezocht naar een telefoonnummer en dat gevonden. Het bleek de dochter van Herman te zijn. Zij beschikte nog over vele brieven, waar ze voor mij de aanvullende informatie uit heeft gehaald.

D trein op Vrijdag 7 Mei '43 Amersfoort Altengrabow 18.00 uur tot Zaterdag 8 Mei '43 16.00 uur. Inwendige van de 'eenheidscoupé' 30 nummers, houtwol, brood, worst, koffers. Hier en daar lucht met luchtjes, een clandestien gat. Bron tekening: Niod

Bij het inenten voor tyfus vallen er heel wat flauw. De Hollandse hospitaalsoldaten doen het werk onder leiding van een Duitse Sanitäter. Degenen die flauw vallen, worden naar buiten gedragen en neergelegd. Het inenten gaat aan de lopende band. Zo'n 600 man per half uur. Een jongen zakt in elkaar voor hij wordt ingeënt. De Sanitäter snelt op hem toe, frommelt de naald in zijn borst, gooit een bak water over zijn hoofd, een paar stevige trappen tegen zijn achterste en sleept hem de barak uit. Buiten gooit hij het slachtoffer als een oude lap naast de barak. Een mooi staaltje van de opvoeding in het Moffenleger. De geneeskundige verzorging is hier, evenals elders in Duitschland zéér slecht. Na een dag of veertien liggen er al tien Hollanders in het lazaret. Twee met longontsteking. Er is letterlijk aan alles gebrek. Wonden worden met papierstroken verbonden. In de stallen zijn er geen tafels, banken, stoelen of lectuur. Helemaal niets. Aan ontspanning wordt niets gedaan. Wèl is er veel prikkeldraad en zijn er veel schreeuwende Duitschers, die ons probeerden te intimideeren.

Houten britsen met 33 man naast elkaar en 3 hoog

Stallen in 1999

Het eten is zeer slecht en bestaat uit 3/4 liter waterige soep waarin een paar viezige aardappels en zure bommen drijven. De geallieerden hebben de beroemde stuwdammen in West Duitschland gebombardeerd, waardoor veel land onder water is komen te staan. We dopen de soep dan ook 'Stuwdammensoep', 90% water, 8% augurken en 2% zuurkool. Hierop worden we onder andere op Pinksteren vergast. Het brood is zuur of beschimmeld en om de zaak nog zuurder te maken zit er kwark op het brood. Je kunt er gewoonweg niets van bewaren voor de volgende morgen want het is het enige vast voedsel dat je per dag krijgt. De een snijdt het in ijselijk dunne sneetjes, de ander propt het in twee of drie minuten in zijn keel. In de keuken staat een ruwe, brute mof. De Russen die in de keuken werken zijn zoo vet als modder. Het schijnt er trouwens een grote dievenbende te zijn want 's avonds komen er verschillende Russen aan de draad om brood te ruilen voor polshorloges. Die dan zeker weer wel naar onze vette keukenmof verdwijnen. Verschillende horloges, ringen, tot trouwringen toe, verwisselen van eigenaar. Alles draait om het eten. Het rantsoen is naar Hollandsche begrippen zéér mager-tjes. Het is de vraag of je hier wel een paar maanden op kunt leven zonder iets op te lopen of ondervoed te raken, 's Morgens om 10 uur wordt de kuch uitgedeeld. Drie dagen in de week een kuch met zes man. Bij de verdeling worden ware veldslagen geleverd want het gaat om millimeters. Hierbij komt een kluitje kunstvet uit steenkool bereid en een lik marmelade (gemalen wortelen). Om elf uur wordt al begonnen met uitdeling van de soep. De eerder aangekomen krijgsgevangenen hebben al met de honger kennis gemaakt. De restanten van onze soep worden in pannetjes via lange stokken naar hun barak getrokken.

Als kleding krijgen we oude Franse uniformen met een grote rode driehoek op de rug. Als hoofddekseel een Franse baret van militairen uit de Maginot linie. Van de zondag merk je niets. Godsdienstoefeningen zijn verboden. We doen het toch maar zingen er niet bij! 's Avonds is er geïmproviseerd cabaret. Voor de Russen die naast ons gelegerd zijn halen ze sigaretten op. Rusland heeft de Conventie van Genève niet getekend en dat betekent voor Hitler dat hij ze mag laten verrekken. Ze zien er verschrikkelijk uit: in lompen gehuld, apathisch, zonder een lach of een glimlach. Ze worden streng gescheiden gehouden. Iedere morgen komt er in een tergend langzaam tempo een aantal op ons terrein om de latrines schoon te maken. Gelaten doen ze hun viezig werk en verlaten even zwijgzaam als ze gekomen zijn het terrein weer. Als dieren snuffelen ze in het vuil van de barakken rond naar een beschimmeld korstje of een stinkende aardappel. *Over de ver-*

schrikkingen die hij ziet bij de Russische krijgsgevangenen zal mijn vader zijn hele leven niet spreken.

25 december 1944

Lieve Cor. Heden Kerstmis de 2de welke ik hier vier het vorig jaar wenschten wij elkaar deze weer in Holland te vieren maar het heeft niet zo mogen zijn. De laatste brief en kaart welke ik ontvangen heb is van 12 Oct die zijn in Frankfort a Main op de post gedaan ik denk dat M. Lang ze meegenomen heeft. Wij hebben de laatste maand geen briefpost gehad, als alleen kaarten van het Int. R.K. welke wij moesten invullen. Ik denk dat onze post nu wel gauw zal doorkomen. Ik hoop het tenminste. Ik ben toch zoo nieuwsgierig hoe het met jou is en onze schatten. Hier in de krant heeft wel gestaan dat er in Den Bosch straatgevechten zijn geweest. Maar ik heb maar steeds gehoopt dat God ons voor verder onheil zou behoeden. Ik heb vandaag gebeden dat het spoedig vrede op aarde zal zijn. Voor 3 weken terug zijn bij ons 2 aalmoezeniers geweest en ik ben weer ter communie geweest zins 1 ½ jaar. Maar hou maar goede moed Cor ik ben nog gezond. Het werk valt niet meer zo zwaar ik ben er doorheen. En als wij ons gezond weerzien is al het leed gauw vergeten. Vele kussen voor jou en onze lievelingen. En alle h.g. en goede gezondheid. Leo

Deze brief kwam 13 februari 1946 aan in Soest. We waren toen al verhuisd! De brief deed er een jaar en twee maanden over.

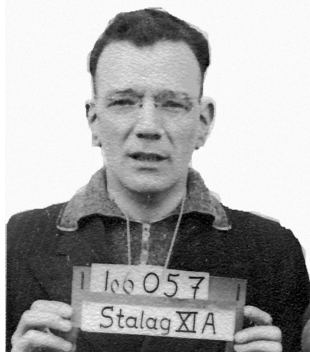
Mijn vader wordt ingeschreven als KR GEF STALAG XI A NR 106057 (= Kriegsgefangene Stammlager XI A nummer 106057. Verschillende krijgsgevangenen laten zich verleiden, vanwege het betere eten, om zich voor vrijwillige arbeid aan te melden. Iedere ochtend moeten we 1 ½ uur op appèl. Elke dag zien we een 500 tal Russische vrouwen en meisjes die met een gewapende geleide naar een bijgelegen fabriek werden gebracht. Ze zwaaien met hun rode hoofddoeken.

Een paar dagen later worden we gefotografeerd met het krijgsgevangen nummer voor de borst. We worden als saboteurs beschouwd en behandeld als militair geïnterneerden en niet als krijgsgevangenen. Er zijn weinig sigaretten. De peuken worden opgeraapt om er weer een sigaret van te maken. Dat wordt 'bukshag' genoemd. Luizen maken de ellende nog erger. Na de eerste drukke dagen is er tijd om na te denken over thuis. *Met verlangen denkt pa terug aan thuis. Leotje, Keesje en Liesje en de vierde is op komst. Negen jaar nadat het geluk hem toelachte, is het helemaal mis.*

De verveling slaat toe. Doelloos wachten we op nieuwe slachtoffers om nieuws uit Holland te vernemen. *Iedere dag denkt mijn vader aan thuis.* Niets te lezen of iets anders ter verstrooiing. Verder prikkeldraad zoo ver het oog reikt en op geregelde afstanden in houten hokjes dreigende mitrailleurmonden. De onzekerheid, doelloosheid en de zinloze bezigheden laten hun sporen achter bij de gevangenen. Ze schreeuwen en gedragen zich liederlijk en grof. Het is eten of gegeten worden. Iedereen komt vooral op voor zichzelf. Vooral het gebrek aan nuttige bezigheden doet zich gelden. Maar als er een stukje opgeharkt moet worden voor eigen hygiëne, wordt het gesaboteerd.

Enkele hoge officieren komen ons bezoeken en stappen als trotsche pauwen door onze misère. Zij menen met saboteurs tegen arbeidsinzet te doen te hebben en beloven beter eten als er gewerkt wordt.

Er worden berichtkaarten uitgedeeld. Pa kan nu eindelijk een berichtje sturen. Er komen weer 800 lotgenoten binnen, zeulend en steunend onder hun bagage.

Kees van den Brink

Herkenningsplaatje van Leo van den Brink

Als dieren bijgedreven door de kampbewaking. Nieuws dringt niet door. Ze zijn van de buitenwereld geïsoleerd. Een paar keer is er luchtalarm. Zou het kamp ook gebombardeerd kunnen worden?, vragen we ons wel eens af.

Als dieren bijgedreven door de kampbewaking. Nieuws dringt niet door. Ze zijn van de buitenwereld geïsoleerd. Een paar keer is er luchtalarm. Zou het kamp ook gebombardeerd kunnen worden?, vragen we ons wel eens af.

De hond van een Feldwebel loopt gemuilkorfd door het kamp. Boze tongen beweren dat dat is om hem vooral van het voedsel van de gevangenen af te houden want daar zou hij beslist van dood gaan. Er gaan geruchten dat er transporten klaar gemaakt worden, wat een hoop deining en gepraat veroorzaakt.

Na een week of drie is het eerste sterfgeval in het kamp. Grenadier Tolboom had buik-

STALAG XI A

Het eindstation Altengrabow. Hier strompelden de gevangenen versuft uit de trein. In heel Dörnitz herinnert niets aan het gevangenenkamp.

vliesontsteking en is overleden tijdens de operatie. 's Avonds wordt er een korte, indrukwekkende herdenking voor de overledene gehouden. Vanmorgen werden vrijwilligers gevraagd voor een graansilo in de buurt. Er waren er zoveel dat er zelfs geloot moest worden. Wat wil je, ze krijgen een dubbel rantsoen. Vanmorgen vertrokken een 30-tal technici naar Dessau naar een Junkers vliegtuigfabriek.

Zaterdag 26 juni 1943. Het middagmaal bestaat uit stokvischwater, met maismeel en groene bonen. Als je goed zoekt, vind je zo nu en dan een stukje stokvisch. De dagen duren ontzettend lang, zonder uitzicht of hoop op spoedige bevrijding. Om te weten wat voor dag of datum het is, moet je op de kalender kijken. We zitten met 2500 man bij elkaar op een beperkte ruimte. De schildwachten patrouilleren dag en nacht. Vanavond zijn de Russen zelfs in onze barak voor de ruilhandel. Ze ruilen mij te veel brood, als dat

Toegang tot STALAG XI A

maar niet van ons eigen rantsoen is. Van luchtaanvallen is vandaag niets te merken.

Zondag 27 juni. Menu: half zeven: kamille thee; 12 uur zuurkoolsoep met keiharde duivenbonen. 14.00 uur kamille thee. Omdat we weinig eten krijgen, hebben we iets bedacht om meer te krijgen. We nemen twee pannetjes mee en laten die vullen. Om ze

vervolgens af te geven aan vrienden die in de rij staan omdat ze al gegeten hebben. Daarna sluiten we weer achteraan de rij aan. 's Avonds komt er nog een transport van ±150 man van drie regimenten. Geen nieuws uit Holland en van de fronten. Desondanks staat de oorlog niet stil, en iedere dag brengt ons dichterbij de bevrijding. In de loopgraven waar we schuilen – in geval van bombardement of beschieting – worden stiekem vuurtjes aangelegd om eigen voorraad erwten of bonen op te koken op gevaar af door de hond van de Feldweibel verscheurd te worden.

Maandag 28 juni. Kwart over vijf reveille. Het eten went, maar het blijft walgelijke kost. We leven op herinneringen, terwijl alles om ons heen - zonder ons - doorgaat. Hoe zou het eruit zien als we thuiskomen? Wij kennen Holland nog slechts zoals we het 11 Juni achter ons lieten. Om negen uur 's avonds naar bed. Het blijven ontzettend lange dagen. Mijn vader bidt om gezond te blijven, om straks weer voor vrouw en kinderen te kunnen zorgen.

Dinsdag 30 juni is er heibel op het exercitieterrein. Bijna iedere morgen moeten we een 1½ uur exerceren op de Sportplatz. Met de huidige voeding voelen we er weinig voor om ons overmatig in te spannen. Vanmorgen komt het dan ook tot een georganiseerd lijdelijk verzet. Een kleine 3000 man slenteren compagniesgewijs voort. Iemand die met de handen in de zak loopt wordt op Deutsche wijze, gruwelijk afgeblaft. Hij wordt uit het gelid geroepen en blijft met de handen in de zak naar de kampbewaker toelopen. Het komt tot een korte woordenwisseling tot het bevel: "Sie sollen sich hinlegen". Het slachtoffer begreep dit niet of deed zo. De kampbewaker slaat hem van achter tegen de grond, waarna het slachtoffer – onder bedreiging van een wapen - zoo'n 25 maal moet opstaan en gaan liggen. De verhouding tot de kampbewakers wordt er niet beter op. De latrines die al in een hopeloze staat verkeren, zijn nu hopeloos overstroomd. In brede kanalen stroomt de urine het veld op in de richting van de barakken. De berichten van vertrek blijven hardnekkig. Velen zijn zo goedgelovig, dat ze 'beter' gelegerd zullen worden.

Vrijdag 2 juli. Je staat versteld wat een doodgewone 'Gefreiter' of 'Unteroffizier' je allemaal kan laten doen. Het straf exerceren wordt een ware pesterij. 160 man worden in Franse en Belgische uniformen gekleed met het gehate K.G. overal opgeklad en vertrekken naar Dessau. 's Nachts wordt er wacht gelopen om kofferdiefstal tegen te gaan. De dagen gaan in eindeloze leegloperij voorbij.

Zaterdag 3 juli. Weer een uur op de appèlplaats gestaan, en weer 1½ uur exerceren. Het blijft een walgelijke pesterij, nu met het vooruitzicht als het niet goed ging 's middags van 2 tot 5 ook nog te moeten marcheren. Vandaag de eerste gevolgen van de vloeibare voeding. Het valt niet mee om in een tochtige keet, geregeld over de balk te hangen. En je kunt niet één maal je soep overslaan, anders sta je te zwaaien op je benen. Hoe zou het thuis zijn?

Zondag 1 augustus. Herman Rijswijk schrijft dat ze per dag 300 gram brood, 1 knolraap of erwtensoep van verrassend vochtige inhoud krijgen. Hij verdient er wat bij en hoopt nog op Ausweis die via de commissie naar den Haag gestuurd moet worden. Er zijn twee personen naar huis gestuurd, dus ze houden hoop en vertrouwen erop met Kerst thuis te zijn. Ze mogen nog steeds geen pakjes ontvangen. De bovenkleding wordt naar huis gestuurd en ze krijgen een Frans uniform. Ze mogen niet in burger lopen als ze in een ander kamp komen.

Zondag 15 augustus. Herman Rijswijk schrijft dat het eten minder wordt. Bonen, erwten en maismeel gekookt met wat zout. Voor het Ausweiss wordt misschien een andere regeeling getroffen. Elke avond is er een kerkdienst. Op zondag is die om 1 uur.

Tot 20 augustus blijft mijn vader in dit kamp. Deze maanden hebben tot de zwaarste van mijn vader's gevangenschap behoort. Ze werden op alle mogelijke manieren getreiterd. Lucifers oprapen, appèls die drie uur duurde waren geen zeldzaamheid. Een der bepalingen van de Conventie van Genève betreffende de behandeling van krijgsgevangenen luidt, dat in geen geval een collectieve straf gegeven mag worden. Een heele barak kreeg als straf een dag geen eten, omdat een van de jongens op appèl gerookt had. Na drie maanden gaat mijn vader op transport naar Fallingb. (225 km)

STALAG XI B Fallingbostel **20 augustus 1943 – 2 september 1943**

Maandag 30 augustus. Herman Rijswijk schrijft dat er morgen twaalf jongens met een Ausweiss naar huis gaan. Het zijn vooral jongens die in de N.O.polder werken. Ze krijgen veel eten van de Fransen; cake, tomaten, tabak en brood.

In Fallingbostel zaten 647 Nederlandse krijgsgevangenen. Mijn vader zat hier slechts een korte tijd. Elf dagen later werd hij ingedeeld bij een Arbeits Kommando. Daarvan waren er 1200. Veel gevangenen werden ingezet in de bewapeningsindustrie. Zij keerden na hun werk vaak terug naar het kamp, waar uiteindelijk 14.000 gevangenen sterven. Aan het eind van de oorlog zaten er 60.000 krijgsgevangenen.

Volgens een rapport van het Zweedse Gezantschap (nationaal archief 2.13.98 inv. 106) was Leo van den Brink in het kdo 5011 ook vertrouwensman. Hij regelde in die functie allerlei zaken voor zijn Ne-

derlandse medegevangenen bij de Duitse autoriteiten in het Stalag XI-b Fallingbostel. Zo is er door hem een klacht ingediend over de behandeling van de gebitten in kdo 5011, waarbij de "behandeling" alleen bleek te bestaan uit het trekken van tanden en kiezen.

Arbeits Kommando 5011 Teschendorf bei Wittingen **2 september 1943 – 1945**

Mijn vader zat in het Arbeits Kommando 5011 en kwam met 22 andere Nederlanders in Teschendorf, een klein dorpje met toen 300 inwoners. Ze werden op een open boerenkar vervoerd van Fallingbostel naar Teschendorf een afstand van 160 km. "We waren uitgehongerd", schreef Jan Akkermans, een van zijn lotgenoten. Ze werden ondergebracht in de zaal van de Gastwirtschaft.

Er stonden elf houten britsen waar ze op moesten slapen en kregen voor het eerst in lange tijd brood. Ze werden door een Landwacht bewaakt. De volgende dag werd mijn vader met een andere krijgsgevangene ingedeeld op de boerderij van Otto Bammel op Teschendorf 10.

Fraulein Else Müller was op twintigjarige leeftijd in 1939 met Otto Bammel getrouwd. Hun zoontje heette Otto naar zijn vader. Op 3 maart 1943 is haar man (31 jaar) in de Oekraïne gevallen. Else stond er dus alleen voor. 'Ze was een lieve vrouw die met iedereen vrede wilde', herinnert Otto zijn moeder. *De lichamelijke zware arbeid viel mijn vader – die als gerant in een hotel werkte – zwaar.* 'Vooral de zakken aardappelen', vertelde hij na de oorlog aan Wilhelm Rothweiler, de tweede echtgenoot van Else. De kleine Otto heeft zijn vader nooit gekend. Hij is getrouwd met Marlene. Haar vader is als vermist opgegeven.

De gevangenen aten mee met de familie, maar ze mochten niet aan dezelfde tafel zitten. Er moest vijf centimeter tussen zitten en dat werd gecontroleerd. Otto vertelde me dat ze in die tijd altijd Bratkartoffeln aten en wel zoveel dat hij er een gloeiende hekel aan kreeg en ze niet meer wilde eten. Otto heeft maar weinig herinnering aan de oorlog. Hij was toen 5 jaar.

Maandag 20 september. Herman Rijswijk schrijft dat hij zich gezond voelt. Ze krijgen vijf keer per dag te eten; brood, vlees en spek. Van thuis hoeven ze dus niets meer sturen op zegels. Hij heeft op het ogenblik zeker meer dan thuis in Holland. Ook cigaretten. Ze werken bij een boer en met vierentwintig man. 's Nachts en zondags zijn ze in een Lager. Het is zeer zwaar werk, maar daar is hij nu aan gewend, want ze zijn al twintig dagen hier. Cor van de Laken uit Katwijk is ook hier. Daar zat hij mee in Wessem.

Straatzijde van de boerderij in 1938

Zondag 10 oktober. Herman Rijswijk schrijft dat van de vierentwintig jongens er veertien een geldig Ausweiss hebben, maar dat niemand mag weg. Hij vraagt om geen eten te sturen. Ze verdienen 3,80 Reichsmark per week. Vanwege tijdgebrek kunnen ze zondags niet naar de kerk. Als hij vrij is repareert en wast hij zijn kleding en stopt zijn sokken. Dat laatste is hopeloos. Hij naait er overgordijn onder, dat is stevig.

Else und Otto Bammel

Zondag 14 november. Herman schrijft dat de Zpost vijf weken onderweg is. Ze moeten werken van vijf uur 's morgens tot zeven uur 's avonds. Daarbij moeten ze zakken sjouwen van 100 kg. Hij is nu flink gespierd.

Zondag 28 november meldt Herman dat ze per maand 75 sigaretten van de Fransen krijgen. Er zijn twee Poolse meisjes en twee Poolse jongens bij gekomen om te werken.

Zondag 5 december meldt Herman dat er deze week een onderofficier kwam en allerlei spullen in beslag nam, zoals blauwe inkt en stropdassen. Met vijftientwintig man hebben ze 200 Reichsmark ingezameld voor achtergebleven familie van een overleden krijgsgevangene. Alle Ausweissen zijn deze week opgestuurd, maar voor die behandeld zijn, denken ze allang thuis te zijn.

Zondag 26 december meldt Herman dat ze het zwaar hebben met Kerstmis. Een kerstboom, waar ze met vijftientwintig man als broers omheen kerstliederen zingen. Heel plechtig voor zo'n stel ruwe soldaten. Deze week hebben ze allemaal twee Amerikaanse pakketten ontvangen van 5 kg. 120 sigaretten. (Beter dan vroeger de Chief Whip), 250 gram chocolade, koffie, suiker, kaas, vruchtengelei, boter, vlees, biscuit, zeep, 2 st. melkpoeder, zalm en sardientjes. Het is geweldig. Herman raadt het thuisfront aan contact te zoeken met andere verloofden, J. Wijsman in Rijnsburg en Nel Kraayeveld (later Snabel) in Den Haag.

Bij de Duitse capitulatie werden de krijgsgevangenen op eigen gelegenheid naar huis gestuurd. Op 7 mei 1945 kwam mijn vader in Maastricht aan. Op 8 mei arriveerde hij thuis in 's-Hertogenbosch. Twaalf kilo zwaarder. [Mijn broer Lex herkende in het oorlogsmuseum op de Britse basis in Fallingbostal de kleding die mijn vader droeg bij zijn thuiskomst. Hij maakte daar een foto van die ik bewerkst heb.]

Otto Bammel Shidra (Oekraïne) 25-11-1912 3-3-1943

De boerderij in vogelvlucht (afgebroken)

In 1957 is mijn vader samen met Herman Rijswijk uit Lochem en enkele anderen, waaronder Leen van den Berg in een gehuurde Opel nog een keer terug geweest naar Teschendorf tijdens het Schützenfest. Ook is Wilhelm Rothweiler op bezoek geweest in Soest. Hoogstwaarschijnlijk in de Hotel de Bosvijver. Later is mijn vader nog een keer met mijn zus en zwager geweest. Daarna is het contact verwaterd. Totdat ik in 2007 het leven van mijn vader in kaart ben gaan brengen. Via email met de gemeente Wittingen, heb ik weer contact met Otto gekregen. In juni 2008 is mijn broer Lex op bezoek geweest en in april 2009 mijn zus en zwager en ik met Ria.

De zaal anno 2008

Gastwirtschaf Schröder rechts is de zaal, die als Lager (=slaapplaats) diende voor de krijgsgevangenen.

Een van mijn vaders mede krijgsgevangenen was Leen van den Berg. Later kwam hij, samen met zijn vrouw Coby en zoon Koos, bij ons in hotel de Bosvijver als huisknecht werken. Koos was mijn speelkameraadje. Later verhuisden zij weer naar Rotterdam, Spaanse Bocht 94B.

Op 27 februari 2011 bezochten we Koos van den Berg, de zoon van Coby en Leen van de Berg. Hij vertelde dat een aantal oud krijgsgevangenen met een gehuurde Opel naar Teschendorf waren gereden om het Schützenfest mee te maken. De naam die hij daarbij noemde was Herman Rijswijk uit Lochem. Ik heb daarop in het telefoonboek op internet naar een Rijswijk gezocht en vervolgens gebeld. Ik kreeg een enthousiaste Lida Rijswijk (1947) aan de telefoon die vertelde dat ze nog heel wat informatie had, in de vorm van brieven uit krijgsgevangenschap. Ook vertelde ze over Piet Snabel uit 's-Gravenhage. Vervolgens heb ik weer de telefoongids geraadpleegd en kwam terecht bij de schoondochter van Nel Snabel. Die zou contact opnemen met haar schoonmoeder. Enige dagen later kreeg ik haar telefoonnummer en heb een afspraak met haar gemaakt. Op 1 april zijn we naar Lochem geweest, waar ik een brief kreeg die mijn vader aan Herman Rijswijk gestuurd heeft naar aanleiding van zijn huwelijk. Daarin vertelde hij dat Leen van de Berg bij hem werkte. Die brief mocht ik hebben. Uit de vele brieven heeft Lida gedistilleerd wat een aanvulling op mijn verhaal zou kunnen zijn. Van Nel Snabel in 's-Gravenhage kreeg ik de volgende namen van de krijgsgevangenen in Teschendorf:

Ongeveer zo zag mijn vader eruit bij zijn terugkeer.

Toon Langwehr uit De Slaag

Jaap Wolf uit Rotterdam

Piet Louwman uit Dordrecht

Teun van de Loos uit Dordrecht

Gerard Boer uit Glanerbrug. Hij was kapper en kwam nog tientallen jaren elke zes weken bij de familie Rijswijk een weekend logeren om te kaarten, te schaken en Herman te knippen.

Tijdens het Schützenfest. Links mijn vader Leo van den Brink. In het midden Piet Snabel, 2de van rechts Leen van den Berg.

Charl Masthof uit Kerkrade

Piet Breepoel uit Zeeland

Piet Snabel uit 's-Gravenhage,

Jan Akkerman, hij staat met een foto en verhaal in een boek dat ik het militaire oorlogsmuseum in Fallingbommel in kon zien.

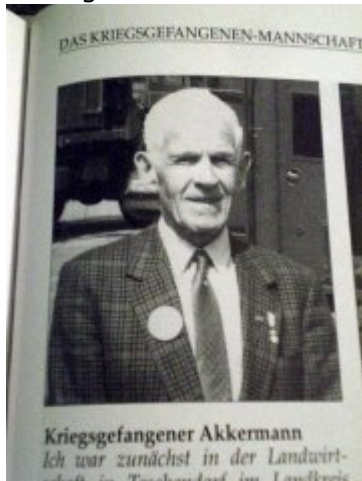
Cor van der Laken, woonde in de buurt van Leiden en had een melkwinkel

Leen van de Berg uit Rotterdam, heeft na de oorlog bij ons in Soest

een jaar gewerkt.

Herman Rijswijk (bij boer Benen, zij vrouw heette Käthe).

Rijswijk vond zich in vergelijking in Nederland een kabouter. Hij moest zakken van 100 kilo dragen. Er waren Poolse en Russische meisjes die de koeien melkten. Hij noemde nog wel eens ene Marusja. De meisjes vroegen of ze

de foto van Hermans moeder mochten zien.(!) Snabel ging daar elk jaar logeren.

Van mevrouw Snabel de echtgenote van Piet kreeg ik te horen dat Herman Rijswijk een oogje had op Marusja en op het einde van de oorlog niet terug wilde naar zijn verloofde. De andere jongens hebben flink op hem in moeten praten voor hij meeging. Ze luisterden naar een Engelse zender. Mijn vader was de oudste.

Rechts Piet Snabel met mede ex-krijgsgevangenen. Foto: Mevrouw Snabel

Akkerman	Johannes	108435
Berg van den	Leendert Jacob (Leen)	108423 (gevlucht)
Boer	Gerard Johan	103297
Breepoel	Petrus	105833
Brink van den	Leonardus J.F. (Leo)	106057
Caron	Henri Francois	106876
Jansen	Elder	108446
Korff	Josephus	107012 (gevlucht)
Laken van	Cornelis Jacobus (Cor)	108101
Landwier	Antonius Lambertus	105745
Loos van der	Teunis	108444
Louwman	Pieter	108442
Masthoff	Johannes C.W.	106116
Rijswijk	Hermanus (Herman)	103303
Snabel	Pieter Dirk (Piet)	105760
Vierzen van	Johan	106435

Absender:
Mittente:
Vor- und Zuname: L. J. F. v. d. BRINK
Nome e cognome
Gefangenennummer: 106057
Numero del prigioniero
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager XI B 5011
Designazione del campo

Deutschland (Germania)

ONTVANGEN
13 FEBRUARI 1946

NE DERLAND
Landesteil: NOORD BRABAND
Via: SOEST
Strabe: VISCHSTRAT 91
Empfangsort: HERTODENBOSCH
Località di destinazione: Kort de Borsch

Gebührenfrei Franco di porto!

Cancellare parole non riguardanti Nichtzutreffendes streichen	
~~Italia~~	~~Settentrionale~~
~~Meridionale~~	~~Nordalpen~~
~~Sudalpen~~	

V. G. HALEN
An
MVR. G. J. M. F. v. d. BRINK
Kriegsgelangenpost
STICHTING 1940-1945
CORRESPONDENZA DEI PRIGIONIERI DI GUERRA
POSTNUMMER 1940-1945
194045
1946
11145
1946

De brief van mijn vader die pas in 1946 bezorgd werd.

Hotel „De Boschrijver” - Soest

Soest 24 April 1946

Beste Herman en vrouw.

Ontvang mijn hartelijke gelukwensen
bij het Hemelrijk wat inmiddels reeds is veldrokken.
Maar daar ik door erge drukke geen tijd had eerder
te schrijven ik hoop dat jullie mij daer voor excuseerd.
Een goed. wensch ik jullie veel voorspoed. en dat je
den dag nog jaen met groote vreugde zal herdenken
My gaat het goed erg dank maar beter als niets te doen
Keen n. a Berg is by my in dienst en vinn het hier best.
Dat hadden my vohig jaar niet ogedacht. Maar dese
nachtmerie is ebeer voorby. en we vullen hopen
dat het om in afgelopen.

Ontvang onze hartelijke groeten

P. de vrouwen kinderen